

عرفان سید بن طاووس

پژوهشی در اندیشه های عرفانی سید بن طاووس

محمد مادی فلاح

فلاح، محمد هادی، ۱۳۴۷ -

عرفان سیدبن طاووس: پژوهشی در اندیشه‌های عرفانی سید بن طاووس / محمد هادی فلاح - مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۹۴.

ISBN 978-600-06-0031-0

۳۹۸ ص.

فیبا.

۱. ابن طاووس، علی بن موسی، ۵۸۹ - ۶۶۴ ق. عرفان. ۲. ابن طاووس، علی بن موسی، ۵۸۹ - ۶۶۴ ق. نقد و تفسیر. ۳. عرفان. ۴. عارفان - قرن ۷ ق. الف. بنیاد پژوهشهای اسلامی. ب. عنوان.

۲۹۷ / ۸۹۳۴

BP ۲۷۹ / ۲ / الف ۱۷ ف ۸ ۱۳۹۴

۳۹۲۲۲۴۳

کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

عرفان سیدبن طاووس

پژوهشی در اندیشه‌های عرفانی سید بن طاووس

محمد هادی فلاح

ویراستار: دکتر اندیشه قدیریان

چاپ اول: ۱۳۹۴ / ۱۰۰۰ نسخه، وزیری / قیمت ۱۶۰۰۰۰ ریال

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: صندوق پستی ۳۶۶-۹۱۷۳۵

مراکز توزیع:

تلفن و دورنگار واحد فروش بنیاد پژوهشهای اسلامی: ۳۲۲۳۰۸۰۳

فروشگاه‌های کتاب بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: ۳۲۲۳۳۹۲۳، قم: ۳۷۷۳۳۰۲۹

www.islamic-rf.ir

info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

۷	چکیده
۹	پیشگفتار

بخش اول

اندیشه‌های عرفانی

(۱۵-۲۹۲)

۱۷	فصل اول: عرفان علمی
۱۷	۱. پیش درآمد
۲۷	۲. راه‌های وصول به معرفت (مراتب معرفت)
۸۰	۳. مکاشفات سید
۸۲	نمونه اول: مکاشفه در حرم امیرالمؤمنین علی (ع)
۸۸	نمونه دوم: دل‌یافت‌هایی از مکاشفات سید

- ۹۱..... نمونه سوم: شهود مراحل آفرینش
- ۹۲..... نمونه چهارم: شناخت اوایل هر ماه و شب های قدر
- ۹۸..... نمونه پنجم: حضور در محضر ولی الله الأعظم علیه السلام
- ۱۱۱..... ۱. با شبهات احتمالی
- ۱۱۳..... ۲. نتیجه نامعلوم و غیر قابل پیش بینی
- ۱۱۹..... ۳. خداشناسی
- ۱۲۱..... ۳-۱-۲. اصل اول: توحید در ذات و صفات
- ۱۲۴..... ۳-۱-۲. اصل دوم: توحید در افعال
- ۱۲۵..... ۳-۱-۲-۱. مالکیت، شأنی از شئون توحید
- ۱۲۶..... الف) انسان، ملک طلق خداوند علیه السلام
- ۱۳۰..... ب) مالکیت و سلوک علمی
- ۱۳۱..... ج. مالکیت و سلوک عملی
- ۱۳۳..... د. فقر
- ۱۴۰..... ۴. انسان شناسی (نواب کامل)
- ۱۵۳..... حضرت وصی، امام علی علیه السلام
- ۱۵۷..... ولی الله الأعظم حضرت مهدی علیه السلام
- ۱۶۲..... ۵. شاخصه های عرفان علمی
- ۱۶۸..... فصل دوم: عرفان علمی (سلوک سائلانه)
- ۱۶۸..... ۱. پیش درآمد
- ۱۸۱..... ۲. اصول سلوک
- ۱۸۳..... ۱-۲-۱. اصل اول: شریعتمداری و فقه محوری
- ۱۹۲..... ۱-۲-۲. اصل دوم: زمزمه دعا

۱۹۴.....	۱-۲-۳. اصل سوم: توجه به اسرار عبادات.....
۱۹۷.....	الف) خاستگاه اسرار عبادات.....
۲۰۴.....	ب) شرایط.....
۲۰۴.....	۱. مأذون بودن.....
۲۰۵.....	۲. استقامت.....
۲۰۷.....	ج) مناسبت زمانی.....
۲۱۶.....	۳. منازل عرفانی.....
۲۶۴.....	۴. شاخصه‌های عرفان عملی.....
۲۶۸.....	فصل سوم: سیره و سلوک عملی سید.....
۲۶۸.....	۱. تمکّن در توحید.....
۲۷۶.....	۲. سلوک دعامنشانه.....
۲۸۰.....	۳. استخاره.....
۲۸۴.....	۴. در مسیر سلوک.....

بخش دوم

تأثر سید از عرفای پیشین و جایگاه و تأثیر او در عرفان اسلامی

(۲۹۳-۳۸۲)

۲۹۵.....	فصل اول: تأثر سید از عرفای پیشین.....
۲۹۶.....	۱. متأثر از حضرات معصوم علیهم‌السلام
۲۹۸.....	۲. متأثر از استادان.....
۳۰۷.....	۳. آیا سید از عرفا و متصوفه، متأثر بوده؟.....

۳۳۰.....	فصل دوم: جایگاه و تأثیر سید در عرفان اسلامی
۳۳۱.....	۱. نقش و جایگاه
۳۵۸.....	۲. سید و تصوف
۳۶۱.....	۱-۲. نظر سید درباره صوفیه
۳۵۹.....	۲-۱-۱. موافقت
۳۷۳.....	۲-۱-۲. مخالفت
۳۷۲.....	۲-۲. نظر صوفیه درباره سید
۳۷۶.....	۲-۳. نقد و نظر
۳۸۳.....	پی‌گفتار
۳۹۱.....	منابع

چکیده

پژوهش پیش رو، جست و جویی است در خصوص زندگی و اندیشه های عرفانی دانشمند ارجمند: سید بن طاووس رحمته الله علیه، فقیه، محدث، سیاستمدار و عارف قرن هفتم ه.ق. عرفان باوری در سیره علمی و عملی و آثار به جا مانده از او به گونه های متنوع و مختلف مشهود است. او هر چند به طور مستقل در پی تبیین مسئله عرفان نبوده، ولی عرفان به میزان قابل توجهی در نظر وی دارای اصالت، اهمیت و تأثیر بوده است. او عرفان را شناخت ذات و صفات و افعال الله ﷻ می دانست. به اعتقاد وی، عرفان، عطیه ای است چشیدنی، بدون زمان، پیوسته، قابلیت بخش، با نشانی از پابندی به شریعت تا جهان بینی توحیدی. ابعاد عملی عرفان در اندیشه او بیشتر دیده می شود. راه های معرفت در نظر وی عبارت اند از: راه بی واسطه: فطرت و شهود؛ و راه با واسطه: نقل و عقل. برجسته ترین اهتمام او در «خداشناسی» درباره «مالکیت علی الإطلاق» است که شأنی از توحید افعالی به شمار می آید و نیز در خصوص «دعا» است که از شئون توحید عبادی محسوب می شود. وی انسان های کاملی را که در همه ادیان آسمانی از سوی پروردگار ﷻ واسطه معرفت هستند با اصطلاح ابتکاری خود، «ثواب کامل» نامیده است.

اهتمام سید ابن طاووس دربارهٔ اسرار عبادات از مهم‌ترین کارهای عرفانی اوست. وی به فضای فکری و زبانی مخصوص عارفان نظر داشته و از اصطلاحات و ادبیات و سیره و انظار آنان استفاده کرده است. مهم‌ترین ویژگی‌های مکتب سلوک عملی وی عبارت‌اند از: الف) دین‌مداری و فقه محوری؛ ب) دعائینشی؛ ج) مقبولیت؛ د) تبعیت و استمرار. او به صورت کلی نسب صوفیه و برخی از متصوفه را به امام معصوم علیه السلام رسانده است. امیدوارم جهان عرفانی سید ابن طاووس را در این پژوهش و در گام نخست، [هرچند طولانی] مستند، درخور، جامع و مهم‌تر از همه، نزدیک به واقعیت، صادقانه تصویر کرده و در راستای ضرورت تدوین دستگاه عرفانی شیعی، قدمی برداشته باشم.

پیشگفتار

ما در تاریخ تشیع، عالمانی داریم که هم عارف برجسته بودند و هم در هیچ یک از سلسله‌های صوفیه و عرفانی قرار نداشتند یا دست کم انتسابشان به آن‌ها، اثبات نشده است؛ مانند سید ابن طاووس که یکی از علما و عرفای مقبول برجسته شیعی در قرن هفتم به شمار می‌آید و به هیچ یک از مکاتب عرفانی هم‌روزگار خویش وابسته نیست.

شاید این دست از عالمان دینی بیشتر عالم اخلاقی تلقی شوند تا عارف. ولی روشن است که بین اخلاق و عرفان، مرز مشخصی وجود دارد که عالم اخلاقی را از عالم عارف جدا می‌سازد. عرفان و اخلاق، متشکل از دو بخش نظری و عملی هستند. عرفان و اخلاق عملی، شباهت‌ها و فرق‌هایی با هم دارند. در این قسمت به دیدگاه شهید مطهری که مساعد خوبی برای این بخش از بیان تحقیق ماست اشاره می‌شود:

عرفان عملی، بخشی از عرفان است که بیان روابط و وظایف انسان با خودش،

جهان و خدا را بر عهده دارد.^۱ اخلاق عملی هم، علمی است که عهده دار بیان بایدها و نبایدها در روابط و وظایف اخلاقی انسان است.

شباهت‌ها:

۱. هر دو دارای موضوع مشخص اند و علم محسوب می‌شوند.
۲. هر دو بیان روابط و وظایف انسان با خودش و با جهان و با خدا.^۲

تفاوت‌ها:

۱. عرفان درباره روابط انسان با خودش و با جهان و با خدا بحث می‌کند و عمده نظرش درباره روابط انسان با خداست، و حال آنکه همه نظام‌های اخلاقی ضرورتی نمی‌بینند که درباره روابط انسان با خدا بحث کنند و تنها نظام‌های اخلاقی مذهبی این جهت را مورد عنایت و توجه قرار می‌دهند.^۳
۲. سیرو سلوک عرفانی - همچنان که از مفهوم این دو کلمه پیداست - پویا و متحرک است، برخلاف اخلاق که ساکن است؛ یعنی در عرفان، سخن از نقطه آغاز و از مقصد و منازل و مراحل است که سالک باید به ترتیب طی کند تا به سر منزل نهایی برسد. از نظر عارف برای انسان - بدون هیچ شائبه مجاز - «صراط» وجود دارد و آن صراط را باید بپیماید و مرحله به مرحله و منزل به منزل طی نماید، و رسیدن به منزل بعدی بدون گذر کردن از منزل قبلی ناممکن است. از نظر عارف، روح بشر مانند یک گیاه و یا یک کودک است و کمالش در نمو و رشدی است که باید طبق

۱. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار استاد شهید مطهری، ج ۱۴، ص ۵۴۹.

۲. همان جا.

۳. همان، ص ۵۵۰.

نظام مخصوص صورت گیرد؛ ولی در اخلاق صرفاً سخن از یک سلسله فضائل همچون راستی، درستی، عدالت، عفت، احسان، انصاف، ایثار و غیره است که روح باید به آن‌ها مزین و متحلی گردد. از نظر اخلاق، روح انسان، مانند خانه‌ای است که باید با یک سلسله زیورها و زینت‌ها و نقاشی‌ها مزین گردد، بدون اینکه ترتیبی در کار باشد که از کجا آغاز شود و به کجا انتها یابد، مثلاً از سقف شروع شود یا از دیوارها و از کدالم دیوار، از بالای دیوار یا از پایین. در عرفان برعکس، عناصر اخلاقی مطرح می‌شود اما به صورت دیالکتیکی؛ یعنی متحرک و پویا.

۳. عناصر روحی اخلاقی محدود است به معانی و مفاهیمی که غالباً آن‌ها را می‌شناسند، اما عناصر روحی عرفانی بسی وسیع‌تر و گسترده‌تر است. در سیر و سلوک عرفانی از یک سلسله احوال و واردات قلبی سخن به میان می‌آید که منحصرأ به یک «سالک راه» در خلال مجاهدات و طی طریق‌ها دست می‌دهد و مردم دیگر از آن‌ها بی‌خبرند.^۱

پس با این توضیح، معلوم شد که عرفان عملی با اخلاق، تفاوت‌ها و شباهت‌هایی دارد، اما اگر کسی فقط به شباهت‌های این دو علم نگاه کند، هر دو را یکی می‌پندارد و عارف را همان عالم اخلاقی فرض می‌کند. همچنین اگر کسی تنها به تفاوت‌های آن دو نظر داشته باشد، عرفان علمی را غیر از اخلاق، و عارف را غیر از عالم اخلاقی می‌داند.

براین اساس نمی‌توان سید ابن طاووس، این دانشمند فرهیخته شیعی (م ۶۶۴ ه. ق.) را فقط یک عالم اخلاقی دانست؛ چون دست‌کم با مراجعه به آثار وی

و توجه به اهتمام و اصرار او بر ادعیه در سلوک و مقولاتی چون «محاسبه» و «مکاشفه» و مانند آن روشن می‌شود که او یک عالم عارف سترگ اخلاقی است.

همچنین شاید کسی در مقایسه اندیشه‌های این دست از عارفان با دستگاه

عرفانی محیی الدین [= عرفان نظری] آنان را عارف به شمار نیاورد!

در پاسخ به این افراد نیز باید گفت: اگر در عرفان، فقط وجود یک دستگاه مفروض بدانیم و تحت تأثیر فضای غالب آن و در مقایسه با آن بخواهیم دستگاه‌های دیگر و اجزایشان را بررسی کنیم، ممکن است احتمال وجود دستگاه دیگر را نپذیریم و بسیاری از اندیشه‌های مخالف را رد کنیم؛ حال آنکه ما در تاریخ تشیع به طور مسلم شخصیت‌هایی داریم که علی‌رغم داشتن اندیشه‌های عرفانی، نگاهشان ناظر به مباحث دستگاه مرسوم و رایج عرفانی محیی الدین نبوده و در هیچ یک از مباحث آن، ورود روشن و مشخصی نداشته‌اند و با این حال، عارف برجسته‌ای به شمار می‌آیند.^۱ به همین دلیل می‌توانیم از پی جویی اندیشه‌های عرفانی این عارفان برجسته، فراتر از نگاه شخصی، مهماتی را که بر آن تکیه می‌کردند، مانند «زمزمه دعا» استخراج کنیم و دستگاه کاملی از عرفان شیعی را ارائه نماییم. و این، چیزی است که امروزه به آن نیازمندیم و کاری است که ما در گام نخست در صدد انجام آن بوده‌ایم.

سید ابن طاووس هر چند نزد علما و عرفای اسلامی و علاقه‌مندان به عرفان اسلامی، بیشتر به سبب مشرب و رویکرد عرفانی‌اش شهرت دارد و مقامات و کرامات او بر سر زبان‌ها جاری است، اما تا کنون اندیشه‌های عرفانی این دانشور

۱. رک. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار استاد شهید مطهری، ج ۱۴، ص ۵۷۹.

نامبردار شیعی، چه در حوزه عرفان علمی و چه در ساحت سلوک عملی و نیز در سایر ساحت‌های مربوط به عرفان، مانند اسرار عبادات، روشن نگشته و تأثر او از عرفای پیشین و تأثیر وی بر عارفان پسین، به طور مشخص بیان و ارائه نشده است! شاید برای این مسئله به زعم بعضی‌ها پاسخی وجود نداشته باشد و نتیجه پژوهش، معلوم به نظر برسد؛ اما حقیقت، این است که تا تحقیق در این باره، به صورت مسئله محصور و مستند انجام نشود هرگونه اظهار نظری جز حدس و گمان بی‌اساس نخواهد بود؛ زیرا مسلماً عرفان باوری در همه آثار سید به گونه‌های متنوع و مختلف ظهور و بروز یافته است و بی‌شک این مسئله، بیانگر اصالت، اهمیت و تأثیر قابل توجه عرفان در نظریه بوده است. از این رو، بازشناسی و شمارش و تبیین نظریه‌های عرفانی او و تأثیر و تأثیر وی در ساحت اندیشه و عمل، همچنان امری بایسته و مهم می‌نماید و پژوهش‌های شایسته در این زمینه را لازم دارد. ما در تحقیق پیش رو، به منظور یافتن پاسخ پرسش اصلی، با طرح مسائل و موضوعات فرعی، مستند به مدارک و منابع موثق بر آن بوده‌ایم تا دست‌کم عمده اندیشه‌های عرفانی این عالم و عارف سترگ قرن هفتم هـ.ق را پس از بازشناسی، در ساختاری تبیین و ارائه کنیم.

سؤال اصلی ما در این پژوهش: عمده اندیشه‌های عرفانی سید ابن طاووس

کدام‌ها هستند؟

سؤال‌های فرعی:

اندیشه‌های برجسته سید در عرفان علمی کدام است؟

اندیشه‌های مهم سید در عرفان عملی چیست؟

سید در خصوص اسرار عبادات چه نکته‌های مهمی را مطرح کرده است؟

آیا سید از اندیشه و سیره عرفانی عرفای پیش از خود متأثر بوده است؟
 آیا اندیشه‌های عرفانی (علمی و عملی) سید بر عرفای پس از او تأثیر داشته
 است؟

پیشینه تحقیق: آثار و انظار و سیره عملی سید همواره مورد توجه و استشهاد و
 مرجع علما، عرفا، محدثان و محققان بوده است. درباره زندگی عمومی،
 اندیشه‌های کلامی، احیای برخی از آثار و کتابخانه سید توسط دانشمندان و
 پژوهندگان مسلمان و غیر مسلمان تحقیقاتی به انجام رسیده، اما در خصوص
 مسئله پیش رو تاکنون پژوهش مستقلی انجام یا ارائه نشده است. با پیش‌بینی
 قبلی، حجم این پژوهش به سبب ضرورت گزارش مستندات به زبان اصلی، زیاد
 شده است. زیرا این تحقیق، سابقه ندارد و گام نخست به شمار می‌آید و لازم است
 با تکرار، اطمینان و اعتماد خواننده را به دلایل و مدعای خود بیشتر جلب کند.
 روش ما در تحقیق پیش رو نیز، کتابخانه‌ای، توصیفی و تحلیلی است.